

Котвяковський Ю.О.

Сумський національний аграрний університет

**ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ МІЖНАРОДНОЇ ПІДСУДНОСТІ СПРАВ З
ІНОЗЕМНИМ ЕЛЕМЕНТОМ ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ**

Kotvyakovskiy Y.O.

Sumy National Agrarian University

**LEGAL REGULATION OF INTERNATIONAL JURISDICTION OF CASES
INVOLVING A FOREIGN ELEMENT UNDER
THE LEGISLATION OF UKRAINE**

Анотація

У статті здійснено аналіз національного законодавства України та положень міжнародних договорів з питань регулювання міжнародної підсудності справ з іноземним елементом. Автор зазначає, що законодавством України сприйнято характерний для сучасної світової практики поділ міжнародної підсудності на загальну, договірну, спеціальну (альтернативну) та виключну. Аналізуються загальні критерії встановлення підсудності відповідних справ судам України, визначено окремі категорії справ у яких можуть застосовуватись правила спеціальної підсудності. Розглянуто критерії віднесення справ до виключної підсудності українських судів.

Автором наголошується, що національне законодавство України передбачає можливість сторін для укладання угоди з питань визначення підсудності їх спору. Проте зміст та критерії чинності такої угоди законодавством не врегульовані. Вказується також на доцільність уніфікації положень міжнародних договорів у питанні врегулювання «конфлікту юрисдикцій».

Ключові слова: міжнародний цивільний процес, міжнародна підсудність, іноземний елемент, міжнародний договір, конфлікт юрисдикцій.

Abstract

The article analyzes the national legislation of Ukraine and the provisions of international agreements on the regulation of international jurisdiction of cases involving a foreign element. The author notes that the legislation of Ukraine adopted the division of international jurisdiction into general, contractual, special (alternative) and exclusive, typical for modern world practice. The general criteria for establishing the jurisdiction of the relevant cases by the courts of Ukraine are analyzed, certain categories of cases in which the rules of special jurisdiction can be applied are identified. The criteria for assigning cases to the exclusive jurisdiction of Ukrainian courts are considered.

The author emphasizes that the national legislation of Ukraine provides for the possibility of the parties to conclude an agreement on determining the jurisdiction of their dispute. However, the content and criteria of such an agreement are not regulated by law. The author also points out the expediency of unifying the provisions of international agreements on the issue of resolving the “conflict of jurisdictions”.

Key words: *international civil proceedings, international jurisdiction, foreign element, international treaty, conflict of jurisdictions.*

Включення України у світовий процес глобалізації, розширення міграційних процесів у сучасному світі призводить до активізації договірних та інших зв'язків між фізичними та юридичними особами України та іноземних країн. Це, у свою чергу, призводить до збільшення кількості спорів ускладнених іноземним елементом та зумовлює необхідність забезпечення судового захисту прав і законних інтересів учасників таких правовідносин.

Наявність у спорах іноземного елемента обумовлює специфіку їх розгляду, що пов'язана, у першу чергу, з вирішенням питання про підсудність справи суду відповідної держави. У сфері міжнародного цивільного процесу міжнародна підсудність є одним з найбільш складних та важливих інститутів.

У різний час проблемні аспекти міжнародної підсудності були предметом досліджень вітчизняних та зарубіжних науковців: Г.А. Цірата, В.В. Комарова, Ю.В. Черняк, А.С.Довгерта, В.І. Кисіля, С.Я. Фурси, О.О. Кармази, Н.О. Романової, Л.П. Ануфрієвої та інших.

В доктрині міжнародного цивільного процесу склалась позиція щодо поняття міжнародної підсудності як компетенції судів певної держави щодо розгляду та вирішення цивільних справ і виконання окремих процесуальних дій за участю іноземного елемента. В цілому, з такою думкою погоджуються В.В. Комаров [7, с. 271], Г.А. Цірат [10, с. 197], Н.О. Романова [8, с. 18] та інші дослідники.

При цьому Г.А. Цірат звертає увагу на принципову відмінність між поняттями визначення підсудності спорів з іноземним елементом та питаннями вибору права, що підлягає застосуванню до спірних правовідносин з іноземним елементом. У першому випадку мова йде про визначення держави, суди якої будуть вправі розглядати справу за участю іноземного елемента, у другому, йдеться про матеріальне право певної країни, яке буде застосовувати суд, визнаний компетентним за правилами підсудності, при вирішенні спору по суті [11, с. 152].

На сьогоднішній день, як вказує Л.П. Ануфрієва, у світовій практиці найбільш поширеними є три способи визначення міжнародної підсудності: 1. за ознакою громадянства сторін спору; 2. за ознакою місця проживання відповідача; 3. за ознакою «фактичної присутності» відповідача [1, с. 303-307]. Також, однією з підстав віднесення спору до підсудності судів певної держави, є укладання сторонами відповідної угоди про визначення підсудності. Вказані критерії покладені в основу поділу міжнародної підсудності на види, а саме: загальну, договірну, спеціальну (альтернативну) та виключну. Вказані види міжнародної підсудності знайшли своє закріплення у нормах внутрішнього законодавства України та міжнародних договорів учасником яких є наша держава.

Так, згідно ст. 497 ЦПК України, підсудність цивільних справ з іноземним елементом судам України, визначається нормами цього Кодексу, законом або міжнародним договором, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України.

Частина 1 ст. 75 Закону України «Про міжнародне приватне право» передбачає визначення підсудності справ з іноземним елементом судам України на момент відкриття провадження у справі, незважаючи на те, що в ході провадження у справі підстави для такої підсудності відпали або змінилися.

Загальні правила підсудності справ, що розглядаються у порядку цивільного судочинства, встановлені главою 2 розділу 1 ЦПК України. Відповідно до ст. 27 ЦПК України позови до фізичних осіб пред'являються за зареєстрованим у встановленому законом порядку місцем їх проживання чи перебування, до юридичних осіб – за їх місцезнаходженням згідно з Єдиним державним реєстром юридичних осіб, фізичних осіб - підприємців та громадських формувань.

Місце проживання або місцезнаходження відповідача на території України встановлюється як загальний критерій визначення підсудності справ з іноземним елементом судам України також п. 2 ч. 1 ст. 76 Закону України «Про міжнародне приватне право».

Поряд з тим, вказана норма, визначає підсудність таких справ судам України у ряді інших випадків, а саме: наявності на території України рухомого або нерухомого майна відповідача на яке може бути накладене стягнення; заподіяння шкоди на території України; проживання на території України позивача – у справах про сплату аліментів або про встановлення батьківства; проживання на території України позивача – фізичної особи, або місцезнаходження відповідача – юридичної особи – у справах про відшкодування шкоди; громадянство або останнє місце проживання в Україні спадкодавця; здійснення на території України дії або настання події, що стали підставами для подання позову; визнання безвісно відсутньою або оголошення

померлою особи, що мала останнє відоме місце проживання на території України; вирішення питання щодо особистого статусу чи дієздатності громадянина України; якщо справа проти громадянина України, який за кордоном діє як дипломатичний агент або з інших підстав має імунітет від місцевої юрисдикції, відповідно до міжнародного договору не може бути порушена за кордоном; якщо у справі про банкрутство боржник має місце основних інтересів або основної підприємницької діяльності на території України.

Таким чином, встановлюючи підсудність справ з іноземним елементом судам України, в окремих випадках вказані норми передбачають можливість обрання позивачем суду для звернення з позовом, тобто застосування правил спеціальної (альтернативної) міжнародної підсудності. Зокрема, правило щодо підсудності справ за місцем проживання відповідача наявне у законодавстві багатьох країни. Водночас, відповідно до ч. 1 ст. 76 Закону України «Про міжнародне приватне право», позивач наділяється правом звернутись з позовом до вітчизняного суду, у разі, якщо відповідач не має місця проживання, перебування чи місцезнаходження в нашій державі проте: на території України наявне належне йому рухоме чи нерухоме майно, на яке можна накласти стягнення; знаходиться філія або представництво іноземної юридичної особи; позов стосується відшкодування шкоди завданої на території України тощо.

Питання визначення міжнародної підсудності врегульовані також нормами міжнародних договорів України. Так, згідно п. 2 ст. 33 Договору між Україною і Республікою Польща про правову допомогу та правові відносини у цивільних і кримінальних справах 1993 р., компетентним судом у справах, що виникають із договірних відносин є суд тієї Договірної Сторони, на території якої має місце проживання або юридичну адресу відповідач, тобто визначено загальне правило міжнародної підсудності. Та ж норма містить положення, що встановлює компетенцію у відповідних справах також суду тієї Договірної Сторони, на території якої має місце проживання або юридичну адресу позивач, якщо на цій території знаходиться предмет спору або майно відповідача [4].

Аналогічні положення містяться у Договорі між Україною і Республікою Молдова про правову допомогу та правові відносини у цивільних і кримінальних справах 1993 року [3]. Таким чином, у вказаному випадку, позивач наділяється правом обрати суд для звернення з позовом.

При цьому варто враховувати, що окремі категорії справ, згідно національного законодавства держав та норм міжнародних договорів, належать до виключної підсудності судів відповідних держав. В таких випадках можливість обрання суду виключається.

Справи, що належать до виключної підсудності вітчизняних судів визначені ст. 77 Закону України «Про міжнародне приватне право». Зокрема, це справи щодо нерухомого майна, яке знаходиться на території України; справи, які стосується правовідносин між дітьми та батьками, якщо обидві сторони мають місце проживання в Україні; справи про спадщину, якщо спадкодавець - громадянин України і мав в ній місце проживання та інші. Головними критеріями, покладеними в основу віднесення певних справ до виключної підсудності судів України, як вказує Г.А. Цірат, стали критерій місця знаходження предмету спору або особи та критерій найбільш тісного зв'язку предмету спору з правопорядком України [11, с. 153].

Зважаючи на приватно-правовий характер справ, вирішення яких здійснюється із застосуванням норм міжнародного цивільного процесу, важливе значення має надання сторонам права укладання угод щодо обрання суду для розгляду їх спору у разі, якщо такі справи не віднесені законом чи міжнародним договором до виключної компетенції судів певної держави.

Така можливість сторін у справах з іноземним елементом передбачена рядом міжнародних документів серед яких: Гаазька конвенція щодо угод про вибір суду 2005 р., Брюссельський регламент № 44/2001 Ради ЄС про юрисдикцію, визнання і виконання судових рішень у цивільних і комерційних справах 2000 р., міжнародні договори про правову допомогу тощо.

Відповідні положення знайшли закріплення і в національному законодавстві України. Так, згідно п. 1 ч. 1 ст. 76 вказаного Закону України

«Про міжнародне приватне право», наявність угоди, якою сторони передбачили підсудність справ з іноземним елементом судам України є безумовною підставою для прийняття вітчизняними судами таких справ до свого провадження. У свою чергу, ст. 22 ЦПК України передбачено право сторін на передачу спору на розгляд іноземного суду. Такий підхід вітчизняного законодавця свідчить про визнання пріоритету угоди сторін у питанні віднесення їх спору до певного правопорядку.

Поряд з тим, неврегульованим залишається питання щодо порядку укладання такої угоди, критеріїв її чинності. Вітчизняним законодавцем встановлено лише обмеження щодо можливості укладання угод про визначення підсудності справ, які, згідно ст. 77 Закону України «Про міжнародне приватне право», належать до виключної підсудності судів України.

Прикладом вирішення питання щодо чинності угод про визначення юрисдикції суду для вирішення спору можуть слугувати положення ст. 23 Брюссельського регламенту № 44/2001 Ради ЄС про юрисдикцію, визнання і виконання судових рішень у цивільних і комерційних справах 2000 р., що передбачають укладання такої угоди: а) в письмовій формі або засвідченій письмовій формі; б) у формі, яка відповідає практиці взаємовідносин між сторонами; с) в міжнародній торгівлі або комерції - в формі, яка відповідає звичаю, про який сторони знають або зобов'язані знати і який широко застосовується і регулярно дотримується в такій торгівлі всіма сторонами договору. При цьому допускається укладання відповідної угоди з використанням електронних засобів зв'язку, якщо вони забезпечують належну фіксацію угоди [2]. На нашу думку подібні положення доцільно реалізувати і в законодавстві України.

Одним з проблемних аспектів міжнародної підсудності цивільних справ є також врегулювання т. зв. «конфлікту юрисдикцій» (*lis pendens-related actions*). Вказана проблема пов'язана з практичною реалізацією норм інституту міжнародної спеціальної (альтернативної) підсудності та знаходить прояв у прийнятті судами різних держав до свого провадження аналогічних позовів.

На врегулювання «конфлікту юрисдикцій» спрямована норма ч. 2 ст. 75 Закону України «Про міжнародне приватне право», яка встановлює обов'язок суду щодо відмови у відкритті провадження у справі, якщо у суді чи іншому юрисдикційному органі іноземної держави є справа із спору між тими самими сторонами, про той самий предмет і з тих самих підстав. Слід зазначити, що на момент відкриття провадження у справі суду може бути невідомо про факт прийняття до провадження аналогічного позову судом іноземної держави.

Випадки коли провадження у справі за аналогічними позовами відкрито у судах різних держав врегульовано нормами міжнародних договорів. Проте, як зазначає Ю.В. Черняк, у міжнародних договорах України наявні два варіанти врегулювання такої ситуації: перший – це закриття провадження у справі тим судом, який порушив провадження по справі пізніше (ч. 3 ст. 21 Договору між Україною і Литовською Республікою про правову допомогу та правові відносини у цивільних, сімейних і кримінальних справах), і другий – це залишення заяви без розгляду тим судом, який порушив провадження по справі пізніше (ст. 21 Договору між Україною та Чеською Республікою про правову допомогу в цивільних справах 2001 р.) [5, с. 588].

У разі ухвалення судом України одного з вказаних рішень настають цілком різні процесуальні наслідки. Так, у разі закриття провадження у справі, згідно ч. 2 ст. 256 ЦПК України повторне звернення до суду з приводу спору між тими самими сторонами, про той самий предмет і з тих самих підстав не допускається, а у разі залишення заяви без розгляду, відповідно до ч. 2 ст. 257 ЦПК України, позивач має право звернутися до суду повторно після усунення умов, що були підставою для залишення заяви без розгляду.

Безумовно, у разі ухвалення рішення по суті справи іноземним судом, дана обставина не має практичного значення. Але можна допустити вірогідність виникнення ситуації, коли ухвалення рішення по суті справи в іноземному суді, в силу певних обставин, виявиться неможливим, а суд України керуючись положеннями відповідного міжнародного договору закрити провадження у справі. У такому випадку особа, право якої порушено, фактично

втрачає засоби для його захисту. Таким чином, більш прийнятним для сторін є залишення заяви без розгляду тим судом, який відкрив провадження у справі пізніше. Саме у цьому напрямку, на нашу думку, доцільне здійснення уніфікації положень законодавства та міжнародних договорів.

Неоднозначним є також питання щодо дій суду України, у разі встановлення факту розгляду справи між тими самими сторонами, про той самий предмет і з тих самих підстав іноземним судом, що розпочатий раніше та відсутності міжнародного договору з відповідною державою. Вважаємо, що в такому випадку суд повинен постановити ухвалу про залишення позову без розгляду на підставі п. 4 ч. 1 ст. 257 ЦПК України.

Виходячи з викладеного варто відзначити, що на сучасному етапі правове регулювання питань міжнародної підсудності спорів з іноземним елементом, нормами національного законодавства України та міжнародних договорів укладених Україною, в цілому відповідає світовій практиці. Зокрема, поряд з визначенням загальних правил підсудності таких справ вітчизняним судам та встановленням категорій справ, які належать до виключної підсудності судів України, передбачаються можливості для застосування сторонами правил спеціальної підсудності або вирішення цього питання за угодою сторін. Поряд з тим, подальшого дослідження та нормативного врегулювання потребують питання пов'язані з укладанням угод про визначення підсудності. Доцільною також є уніфікація положень міжнародних договорів у питанні врегулювання «конфлікту юрисдикцій».

Список літератури

1. Ануфриева Л.П. Международное частное право: В 3-х т. Том 3. Трансграничные банкротства. Международный коммерческий арбитраж. Международный гражданский процесс: Учебник. М.: Издательство БЕК, 2001. 768 с.
2. Брюссельський регламент № 44/2001 Ради ЄС про юрисдикцію, визнання і виконання судових рішень у цивільних і комерційних справах 2000 р.

URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_a84#Text (дата звернення: 25.01.2021 р.)

3. Договір між Україною і Республікою Молдова про правову допомогу та правові відносини у цивільних і кримінальних справах 1993 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/498_604#Text (дата звернення: 25.01.2021 р.)
4. Договір між Україною і Республікою Польща про правову допомогу та правові відносини у цивільних і кримінальних справах 1993 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/616_174#Text (дата звернення: 25.01.2021 р.)
5. Міжнародне приватне право: підручник / за ред. А.С.Довгєрта і В.І.Кисіля. 2-ге видання. К.: Алерта, 2014. 656 с.
6. Про міжнародне приватне право: Закон України від 23.06.2005 № 2709-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2005, № 32. ст.422
7. Проблемы науки гражданского процессуального права : монография / под ред. В. В. Комарова. Харьков : Право, 2002. 440 с.
8. Романова О.Н. Международный гражданский процесс: курс лекций для магистрантов специальности 1-248103 «Правовое регулирование внешнеэкономической деятельности». Минск: БГУ, 2015. 78 с.
9. Цивільний процесуальний кодекс України від 18.03.2004 р. (в редакції Закону № 2147-VIII від 03.10.2017 р.). *Відомості Верховної Ради України*. 2017, № 48. ст.436.
- 10.Цірат Г.А. Міжнародна підсудність. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*. Випуск 84 (Частина II), 2009. С. 197-202.
- 11.Цірат Г.А. Питання юрисдикції в міжнародних договорах України про правову допомогу. *Вісник Академії адвокатури України*. Число 3(22) 2011. С. 151-160.